

UDK 159.922.2

Primljeno: 01. 09. 2020.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Anida Dudić-Sijamija

SAMOPROCJENA PARTNERA O STEPENU BRAČNE KOHEZIVNOSTI, IZRAŽAJNOSTI I KONFLIKTNOSTI U VRIJEME PANDEMIJE KORONAVIRUSA U BOSNI I HERCEGOVINI

Posljednjih nekoliko mjeseci bračni i partnerski odnosi su postali tema mnogih diskusija i predviđanja. Kako partnerski i bračni život nisu imuni na društvene promjene, globalna pandemija izazvana koronavirusom koja je zavladała početkom 2020. godine imala je veliki utjecaj na porodične odnose. Stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati novonastale promjene u bračnom odnosu, bračnoj kvaliteti i stepenu bračnog (ne)zadovoljstva partnera u Bosni i Hercegovini u vrijeme pandemije koronavirusa. U istraživanju je učestvovalo 717 ispitanika, a putem online istraživanja ispitivana je samoprocjena partnera o stepenu kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnom odnosu. Iako su rezultati istraživanja pokazali visok stepen kohezivnosti u bračnim odnosima u vrijeme pandemije, podaci ukazuju i na značajan stepen konfliktnosti. Istraživanje je pokazalo da je koronavirus kao spoljni faktor direktno negativno djelovao na bračnu kvalitetu i stabilnost, posebno u onim brakovima čiji je kvalitet od ranije bio urušen. Stres i gubitak posla zbog pandemije uzrokovali su češće nesuglasice, svade i nasilje u bračnom odnosu. S druge strane, rezultati su pokazali da je najveći broj ispitanika bio zadovoljan bračnim odnosom u doba pandemije.

Ključne riječi: brak; bračni odnosi; kohezivnost; konfliktnost; izražajnost; pandemija koronavirusa; Bosna i Hercegovina

UVOD

Brak i porodica su kroz historiju privlačili veliku pažnju istraživača, što, s jedne strane, govori o važnosti braka i porodice i, s druge strane, o aktuelnosti ovih tema. Iako su porodica i brak kroz historiju proživljavali (i dalje proživljavaju) metamorfozu, u savremenom društvu ne jenjava zainteresovanost istraživača za proučavanje interpersonalnih odnosa i procesa vezanih za ljubav i brak. Stoga Šorter (prema Milić 1988) s razlogom smatra da su porodica i brak „svjetski fenomeni ili svjetska revolucija“.

Posljednjih nekoliko mjeseci bračni i partnerski odnosi su postali tema mnogih diskusija i predviđanja. Globalna pandemija izazvana koronavirusom u 2020. godini imala je veliki uticaj kako na šire društvene, tako i na porodične i partnerske odnose. U prvih nekoliko mjeseci svjetski mediji su nudili „recepte“ kako sačuvati brak u doba pandemije, a stručnjaci su putem medija savjetovali partnere kako na efikasan način da riješe krizu, koja je bila praćena ekonomskim, stambenim, poslovnim i zdravstvenim gubicima. U medijima¹ su se mogli pročitati naslovi poput: *Može li Vaš brak preživjeti korona virus?* ili *Ljubav u doba korone: kako preživjeti izolaciju s partnerom?* Neke vlade su išle korak dalje i omogućile sklapanje braka putem interneta. Uprkos stručnoj pomoći i podršci, mnogi brakovi se nisu uspjeli održati. Nevladine organizacije su izvijestile da su se brojke kada je u pitanju nasilje u porodici, kao i zahtjevi za razvod braka, povećale, a UN je upozorio na “zastrašujući globalni porast” porodičnog nasilja, te pozvao vlade da ga zaustave, smatrajući da izolacije i karantene, mogu biti “zamka” brakovima s nasilnim partnerima.² Promjene izazvane pandemijom koronavirusa neki bračni partneri su percipirali pozitivno te je sama promjena pridonijela kohezivnosti i povezanosti. S druge strane, pandemija kao društveni izazov za nekim je partnerima dodatno urušila oazu zajedničkog života, posebno ukoliko je ona ranije bila poljuljana. Posljedice koje je ostavila pokazale su da su porodična i bračna oaza kao najintimnije forme ljudskog života podložne ovoj vrsti spoljnih utjecaja. Zbog svega navedenog, kroz empirijski dio rada nastojali smo propitati u kojoj mjeri je pandemija koronavirusa ostavila traga na bračne odnose u Bosni i Hercegovini i koliko je uticala na stepen kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u partnerskom odnosu. Uzimajući u obzir važnost partnerskih i bračnih

¹ Dostupno na: <https://srpskainfo.com/savjeti-koji-vam-mogu-pomoci-moze-li-vas-brak-prezivjeti-korona-virus/> i <https://www.24sata.hr/lifestyle/ljubav-u-doba-korone-kako-prezivjeti-izolaciju-s-partnerom-684300>, pristupljeno 10. 06. 2020 godine

² Više informacija na: <https://www.dw.com/bs/doba-karantina-doba-porodi%C4%8Dnog-nasilja/a-52877345>, pristupljeno 15. 08. 2020 godine

odnosa u savremenom društvu, kroz teorijski dio rada su se kritički analizirali izazovi s kojima se susreću.

1. O PARTNERSKIM I BRAČNIM ODNOSIMA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Da bismo razumjeli promjene koje su nastale u bračnom odnosu u vrijeme pandemije koronavirusa, važnim se čini prvo predstaviti savremene partnerske i bračne odnose i izazove s kojima se suočavaju u modernom društvu.

Iako su ranija istraživanja (Turčilo i sar., 2018/2019, Dudić 2020) pokazala da su porodični i bračni život na visokoj ljestvici prioriteta u bosanskohercegovačkom društvu, promjene koje se dešavaju na globalnoj sceni itekako utiču na status i položaj samog braka. Zbog toga ćemo u nastavku analizirati izazove s kojima se suočava savremeni brak, a koji postaju izraženiji i vidljiviji u kriznim situacijama kao što je pojava globalne pandemije.

Činjenica je da su se u posljednjih tridesetak godina seksualne, bračne i porodične veze značajno promijenile. Iako je monogamija oduvijek predstavljala društvenu vrijednost, zbivanja krajem šezdesetih godina obilježena seksualnom revolucijom, sve većom slobodom i liberalizacijom odnosa su promijenila dotadašnje poimanje tradicionalnog braka i udarila temelje savremenim pogledima na brak i partnerstvo. Pod utjecajem transformacijskih procesa u društvu, iako monogamija i dalje predstavlja preferentnu vrijednost, prihvaćeni su i odobreni novi, raznovrsni oblici zajedničkog života. Savremeni čovjek ima mnogo veću slobodu izbora. Mnogi istraživači se, usljed „epidemije“ razvoda i sve veće popularnosti alternativnih formi (ponajviše kohabitacije i samačkog života), pitaju da li brak postaje „zastarjela institucija“?

Iako su Sternberg i Hojjat (1997) pretpostavili da će preko 90% odraslih osoba na nivou svjetske populacije barem jednom u toku života biti u braku sa osobom suprotnog pola, vrijeme u kojem živimo je vrijeme kada se brak i bračni odnosi brzo mijenjaju, te gube na kvaliteti i značaju. U prilog tome govore vrtoglave statistike o razvodima; mnoge države na godišnjem nivou bilježe enormno visoke brojke (koje odavno prelaze milionske razmjere). Popenoe i Whitehead (2004; prema Sanders 2009) navode da prosječni par koji se vjenčao posljednjih godina ima 50% vjerovatnoće da se razvede. Oslobođeni društvenog pritiska, pod velom liberalizacije, partneri se rastaju onog momenta kada osjete da ih ljubav više ne povezuje. Razvod

više nije tabu tema i ne predstavlja „promašaj u životu“. Toliko je postao ustaljen da se posmatra kao jedna od faza u životnom ciklusu. Za razliku od tradicionalnih brakova, koji su sklapani zbog društvenog prestiža, statusa, ekonomske računice ili miraza, moderan brak ne trpi uslovljavanja i pritiske. Sve češći razlozi odustajanja od zajedničkog života su praćeni težnjom za autonomijom, naglašenim individualizmom i željom da se bude sam/a.

Posebno je primjetan antagonizam u modernim partnerskim odnosima. Beck (2001: 173) govoreći o netrepeljivosti u partnerskim odnosima, smatra da ta „oluja“ ukazuje na „veliku nesigurnost, ranjivost i naoružanu bespomoćnost sa kojom se muškarci i žene konfrontiraju u svakidašnjici braka i porodice“, dok Beck i Beck-Gernsheim (1995) smatraju da borba između modernih muškaraca i žena govori koliko su oni, ustvari, „gladni ljubavi“. Kreiranje zajedničkog svijeta u modernom društvu se poima kao izazov za lični razvoj. Ustvari, kako Beck (2011) kaže: „I sama ljubav je postala rizik“. Štaviše, mnogi parovi izbjegavaju rizik osnivanja porodice i trajno se odriču roditeljstva, brak se sve više poima kao „sputavajuća stepenica“ u karijeri, u slobodi, stvaranju novih poznanstava i veza. Tako insistiranje na oslabljenim porodičnim i bračnim vezama postaje plodno tlo za kreiranje „individualnih biografija“ (Beck, 2001) koje podrazumijevaju uživanje u samačkom životu, u vlastitom prostoru, vlastitom računu i ne-prisustvu drugih. Ovo u konačnici znači da moderan brak i partnerstvo insistiraju i počivaju na „emocionalnom individualizmu“ (Beck 2001; 2001; Giddens 2005; Milić 2007; Baumann 2009; Rutović 2011; Illouz 2013; Bormans 2013). Pored narastajućih samačkih domaćinstava, moderni brak se nalazi pred još jednim izazovom – sve je veći procenat onih koji zadovoljstvo traže van braka i alternative percipiraju kao „atraktivniju“ opciju. Tako Beck (2001: 176) kritikujući savremene partnerske odnose navodi: „Više nije jasno da li se čovek venčava, kad se venčava, da li zajedno živi, a ne venčava se, venčava se, a ne živi zajedno, da li prihvata ili podiže dete unutar ili izvan porodice...“

Iz ovakvog pogleda na partnerstvo u savremenom dobu nije iznenađujuće da Illouz (2013: 271) smatra da su „ljubav i emocionalna ostvarenost postali predmetom utopijske fantazije“, a Koselleck (n. d., prema Illouz 2013) navodi da „ovakav stil života izaziva prevelika razočarenja koja postaju hornična odlika modernog života.“ Brak već odavno prolazi svoju metamorfozu – vrijednosnu, kulturalnu, društvenu. Vanjski faktori direktno oblikuju bračne odnose u toj mjeri da je teško predvidjeti njegovu budućnost. Dodamo li izazov kao što je globalna pandemija, onda se čini iznimno važnim s teorijskog i empirijskog aspekta uočiti i ispitati posljedice koje društvene promjene ostavljaju na stabilnost i održivost braka.

2. METODOLOŠKI OKVIR RADA

Brak i bračna zajednica su tvorevina društva i kao takvi neodvojivi su od društvenih transformacija. Početkom 2020. godine svijet se na globalnom nivou suočio sa pandemijom koronavirusa i već sada je jasno da su posljedice koje je ostavila (i dalje ostavlja) na društveni i porodični život dalekosežne. Stoga je cilj istraživanja ispitati novonastale promjene u bračnim odnosima u Bosni i Hercegovini pri čemu se fokusiramo na samoprocjenu bračnih partnera o kvaliteti i stepenu bračnog (ne)zadovoljstva partnera. Tako će kroz empirijski dio rada biti propitan stepen kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnim odnosima.

Predmet istraživanja u širem smislu jesu promjene u braku i bračnim odnosima, stepen zadovoljstva i kvaliteta braka u doba pandemije koronavirusa u Bosni i Hercegovini, dok u užem smislu predmet istraživanja jeste samoprocjena partnera o stepenu kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnom odnosu. Problemska pitanja od kojih se krenulo u istraživanju su: *Da li uživate u vremenu koje provodite s partnerom u vrijeme pandemije koronavirusa? Da li se osjećate blisko i voljeno? Da li otvoreno razgovarate? Da li se ponekad svađate? Da li ste nasilni jedni prema drugom? Da li razmišljate ili pričate o razvodu braka? Kako ocjenjujete Vaš partnerski ili bračni odnos u vrijeme pandemije koronavirusa? Da li biste željeli zadržati isti bračni ili partnerski odnos i nakon pandemije?*

Na osnovu istraživačkih (problemskih) pitanja formulirana je i generalna direktivna hipoteza koja glasi: **Globalna pandemija izazvana koronavirusom utiče na stepen kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnom odnosu što ostavlja posljedice na kvalitet braka.**

Pored generalne hipoteze formirane su i tri razrađujuće hipoteze koje će biti provjeravane u određenom segmentu, a one glase:

RH1: U vrijeme pandemije koronavirusa veći stepen kohezivnosti u odnosu izražavaju mlađi bračni partneri.

RH2: U vrijeme pandemije koronavirusa veći stepen privrženosti u odnosu izražavaju bračni partneri bez djece.

RH3: U vrijeme pandemije koronavirus veći stepen konfliktnosti izražavaju partneri koji su izgubili posao.

Istraživanje o samoprocjeni stepena kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnom odnosu provedeno je krajem marta i početkom aprila 2020. godine. Istraživanje je provedeno pomoću anketnog upitnika koji je kreiran na online platformi. Višestruki su razlozi za provođenje online istraživanja: (1) u vrijeme

provođenja istraživanja na području Federacije Bosne i Hercegovine zbog nepovoljne epidemiološke situacije izazvane pandemijom proglašeno je stanje prirodne nesreće, a u Republici Srpskoj vanredno stanje. Stoga istraživanje nije bilo moguće sprovesti tradicionalnim putem. (2) Na kreiranje online anketnog upitnika potaknula je činjenica da sve veći broj naučnika danas prihvata prednosti interneta kao alata za provođenje istraživanja. Sve veći broj objavljenih stručnih i naučnih članaka koji koriste upravo ovakav pristup istraživanju (Maliković 2015) svjedoče o njegovoj rastućoj popularnosti. (3) I konačno, rezultati mnogobrojnih istraživanja i izvještaja (poput Global Digital Report 2019; Kemp 2020) pokazuju da broj korisnika interneta u Bosni i Hercegovini raste (u 2019. godini je 86% stanovnika koristilo internet). Zbog svega navedenog, nije dolazila u pitanje opravdanost provedbe online istraživanja.

Online anketni upitnik je kreiran pomoću alata Google Forms.³ Ovaj online alat za prikupljanje podatak omogućava ispitanicima da, nakon popunjavanja upitnika, isti pošalju istraživaču. Ispitanicima je prije nego što su pristupili ispunjavanju online upitnika, dostavljena molba za anonimno učešće sa objašnjenjem naučnog i društvenog cilja istraživanja. U molbi je također dostavljena poveznica anketnog upitnika, koji je prethodno objavljen na web platformi. Prigodan uzorak u istraživanju N= 717 uključivao je ispitanike koji posjećuju društvene mreže⁴. Opravdanost leži u činjenici da su ranija istraživanja (poput Global Digital Report 2020) pokazala veliku zainteresovanost građana za društvene mreže (npr. broj korisnika društvenih mreža u Bosni i Hercegovini na početku 2020. godini iznosio je 52% od ukupnog broja stanovnika).

Anketni upitnik se sastojao od 25 pitanja. U prvom dijelu upitnika su ispitivani demografski podaci ispitanika, spol, godine, radni i bračni status, dužina trajanja bračne ili partnerske veze, djeca u braku, te stepen zadovoljstva bračnim odnosom u doba pandemije. U drugom dijelu anketnog upitnika korištena je modificirana verzija *Upitnika porodičnih odnosa*, autora Moos & Moos (1994)⁵, koji se sastojao od 11 čestica kojima su se na Likertovoj skali od 1 do 3 (gdje je 1-nikada, 2-ponekad i 3-često) propitivale 3 dimenzije bračnih odnosa: kohezivnost, izražajnost i konfliktnost.⁶ Kohezivnost se mjerila tvrdnjama poput: *Uživamo da vrijeme*

³ Anketni upitnik je dostupan na linku: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSebgMnUOiKRqC5UVx08I6LgzkGR5z9ySzS-bu3Z-KpZdcaHsA/viewform>

⁴ Riječ je o društvenoj mreži Facebook.

⁵ Više informacija na: <https://app.dimensions.ai/details/publication/pub.1011562448>, pristupljeno 10. 06. 2020. godine

⁶ Prilagođena skala porodičnih odnosa (Moos & Moos 1994.) sastojala se od 12 tvrdnji, koje su se razrađivale kroz podskale: kohezivnosti (engl. Cohesiveness), izražajnost (engl. Expressiveness) i konfliktnost (engl. Conflict) u bračnom odnosu. Tako se tvrdnjama u podskali kohezivnost mjerila privrženost u bračnom odnosu, podskalom izražajnost podrška, otvorenost i saradnja između bračnih partnera, dok su se tvrdnjama u podskali

provodimo zajedno, Lako možemo smisliti stvari koje ćemo činiti zajedno, Osjećamo se vrlo blisko i voljeno. Izražajnost u bračnim odnosima se mjerila tvrdnjama poput: Pomažemo jedno drugom u kućanskim i poslovnim obavezama; Otvoreno pričamo o našim problemima; Tražimo vrijeme i prostor samo za nas; Uvijek slušamo jedno drugo šta imamo za reći, čak i kad se ne slažemo. Dok se konfliktnost mjerila pomoću tvrdnji: Izgubimo živce brže nego uobičajno; Povećamo ton kada se ne slažemo u mišljenju; Svađamo se; Ponekad smo nasilni jedno prema drugome; Razmišljamo i pričamo o razvodu.

Za sređivanje, obradu i analizu podataka korišten je softverski program SPSS (Statistical Package for Social Sciences). Pri obradi podataka korištene su statističke analize deskriptivnog tipa, odnosno vršena je univarijantna (distribucija odgovora) analiza prikupljenih podataka. Rezultati su prikazani posredstvom tabela sa procentualnim vrijednostima, odnosno relativnim ili apsolutnim brojevima.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U istraživanju je učestvovalo 717 ispitanika (od toga 85% žena i 15% muškaraca). Ukupno 38% ispitanika je imalo između 18 i 30 godina, 56,4% njih između 30 i 50 godina, 5,5 % između 50 i 65 godina, dok preko 65 godina nije bilo ispitanika. Najveći broj ispitanika (81,9%) je u bračnoj zajednici, 10,5% se izjasnilo da su u vezi, 3,8% žive u vanbračnoj zajednici, dok je zanemariv procenat razvedenih (2%) i samaca (1,4%). Ostali ispitanici nisu željeli odgovoriti na ovo pitanje. Najveći broj ispitanika (njih 50,17%) je u bračnoj zajednici između 2 i 10 godina, 27,7 % njih je između 10 i 25 godina, 15,2% su u tzv. fazi medenog mjeseca, koja traje do 2. godine braka, a najmanji procenat je onih koji su u braku preko 25 godina (6.4%). Kvalitet bračnih odnosa u vrijeme pandemije koronavirusa se utvrđivao kroz 3 dimenzije bračnih odnosa: *kohezivnost, izražajnost i konfliktnost.*

3.1. Kohezivnost u bračnim odnosima

Kohezivnost se mjerila pomoću tvrdnji: *Uživamo da vrijeme provodimo zajedno, Lako možemo smisliti stvari koje ćemo činiti zajedno i Osjećamo se vrlo blisko i voljeno.*

konfliktnost mjerili stepen sukoba i nasilja u bračnom odnosu. Više informacija u: Moos & Moos (1994) Family Environment Scale manual (3rd ed.) Consulting Psychologists, Palo Alto, CA

Dužina trajanja bračne zajednice	Uživamo da vrijeme provodimo zajedno			Lako možemo smisliti stvari koje ćemo činiti zajedno			Osjećamo se vrlo blisko i voljeno		
	nikad	ponekad	često	nikad	ponekad	često	nikad	ponekad	često
0-2 godina (15,2%)	.4%	2,5%	12,3%	1,1%	4%	9,7%	0,8%	2,7%	11,7%
2-10 godina (50,7%)	2,4%	10,6%	37,7%	3,8%	18,3%	27,9%	2,2%	11,2%	36,6%
10-25 godina (27,7%)	.9%	7,0%	19,7%	1,4%	8,4%	18,4%	1,2%	6,4%	20,1%
Preko 25 godina (6,4%)	.1%	1,8%	4,5%	.1%	2,7%	4,0%	0,7%	1,7%	4,0%
Total	3,9%	22,0%	74,1%	6,4%	33,4%	57,3%	4,9%	22%	72,4%

Tabela 1: Kohezivnost u bračnom odnosu

Prema podacima iz *Tabele 1* vidljivo je da su partneri koji su u bračnoj zajednici kraći period (0-2 godine) pokazali veći stepen privrženosti: od 15,2% ispitanika čija bračna zajednica traje dvije godine ili manje 12,3% njih često je uživalo u vremenu provedenom zajedno za vrijeme pandemije koronavirusa. Prema samoprocjeni, 9,7% ispitanika lako je moglo smisliti stvari koje će činiti zajedno i 11,7% njih se u bračnom odnosu često osjećalo blisko i voljeno. Ovi rezultati su očekivani jer su u ovoj razvojnoj fazi braka (0-2 godine), koja se naziva još period „medenog mjeseca“, partneri ispunjeni željom za očuvanje romantične ljubavi u braku, što doprinosi visokom stepenu kohezivnosti u njihovom odnosu.

Stepen privrženosti, uz primjetan blagi pad, pokazali su i partneri u tzv. periodu „mladog mjeseca“ (2-10 godina). Istraživanja (prema Bormans 2013) govore da su mladi bračni parovi strastveniji, a njeno opadanje je primjetno već nakon pete godine braka. Oko desete godine brak dostiže svoju najnižu tačku, a poslije petnaeste opet pokazuje tendenciju rasta, ali više nikada ne dostigne početni nivo bračne veze.

Od 27,7% ispitanika koji su u braku između 10 i 25 godina, više od polovice njih su često uživali u zajednički provedenom vremenu, lako osmišljavali stvari koje će činiti zajedno i često se osjećali blisko i voljeno. Iako je najmanji procenat (6,4%) ispitanika u dugotrajnom braku (iznad 25 godina), više od 4% njih pokazali su izrazit stepen kohezivnosti u odnosu.

Kada se sumiraju navedeni podaci, uočava se *visok stepen kohezivnosti u bračnom odnosu* u vrijeme pandemije koronavirusa: 74,1% ispitanika često je uživalo u

vremenu provedenom zajedno, 57,3% je lako moglo smisliti stvari koje će činiti zajedno i 72,4% se osjećalo vrlo blisko i voljeno. Stepenu kohezivnosti je izrazito bitan za bračnu kvalitetu i bračno zadovoljstvo, što pokazuju i ranija istraživanja (Sternberg 1986, prema Sternberg 1988) prema kojima su parovi uspješni u ljubavi onoliko koliko im je usklađen odnos bliskosti, strasti i posvećenosti. S druge strane, na osnovu podataka, uočava se blagi pad kohezivnosti kod partnera čija bračna zajednica traje duži period. Ovi rezultati su očekivani shodno ranijim saznanjima o bračnoj stabilnosti kao trenutnom stanju u nekoj bračnoj zajednici i stalno varirajućoj karakteristici braka, odnosno procesu u kome neprekidno dolazi do manjih ili većih oscilacija. Stoga je razumljivo da se kohezivnost i zadovoljstvo partnerskim odnosom nužno mijenja prolaskom kroz različita bračna razdoblja i životne situacije.

3.2. Izražajnost u bračnim odnosima

Izražajnost u bračnom odnosu u vrijeme pandemije koronavirusa se mjerila pomoću tvrdnji: *Pomažemo jedno drugom u kućanskim i poslovnim obavezama; Otvoreno pričamo o našim problemima; Tražimo vrijeme i prostor samo za nas, Uvijek slušamo jedno drugo šta imamo reći, čak i kad se ne slažemo*. Podaci iz istraživanja ukazuju na visok stepen izražajnosti u bračnom odnosu čak i u vrijeme pandemije. Tako je 53,5% ispitanika često pomagalo jedno drugome u kućanskim i drugim obavezama, a 31,8% je to radilo ponekad. Nadalje, 65% njih su često otvoreno pričali o bračnim problemima, dok je 55% ispitanika često slušalo jedno drugo, čak i onda kada se nisu slagali u stavovima. Posebno važno je istaći spremnost bračnih partnera na otvoreni razgovor o problemima i na slušanje onog drugog, čak i u situacijama kada se ne slažu u mišljenjima. Istraživanja (Vanstenvengen 2013, prema Bormans 2013) su pokazala da su partneri koji slušaju jedni druge, pokušavaju razumjeti iskustvo partnera i nastoje da mu pomognu u rješavanju problema sretniji i zadovoljni u vezi.

S druge strane, nisu zanemarivi podaci da 8,5% ispitanika u vrijeme koronavirusa nikada nisu pomagali svom partneru u kućanskim poslovima, 6,5% nikada nisu otvoreno pričali o problemima, 9,2% njih nikada nisu tražili vrijeme i prostor samo za njih, te više od 6% ispitanika nije slušalo partnera onda kada se nisu slagali u mišljenjima. Ovaj podatak je zabrinjavajući jer na doživljaj bračnog zadovoljstva u velikoj mjeri utiče način komunikacije partnera, stoga je jako bitno da u odnosu preovladavaju interakcije koje partneri doživljavaju kao ugodne, jer dovode do prijatnih emocija koje u konačnici utiču na doživljaj bračnog zadovoljstva. U

brakovima narušene kvalitete partneri za neprijatne interakcije odgovornost pripisuju bračnom drugu, ne slušaju jedni druge, ne pokušavaju pomoći u rješavanju problema i često osjećaju nezadovoljstvo. Sve to značajno remeti bračnu klimu i stabilnost u odnosu.

Da li imate djecu?	Pomažemo jedno drugom u kućanskim poslovima			Tražimo vrijeme i prostor samo za nas		
	Nikad	ponekad	često	nikad	ponekad	Često
Da (69%)	4,2%	23,6%	38%	7%	35,7%	22,7%
Ne (30%)	4,3%	8%	15,4%	2,2%	9,2%	16,2%
Total	8,5%	31,6%	53,4%	9,2%	44,9%	38,9%

Tabela 2: Izražajnost u bračnom odnosu

Istraživački je bilo važno ispitati stepen izražajnosti u braku s obzirom na prisutnost djece. Iako su ranija istraživanja pokazala da najveću strast doživljavaju partneri bez djece, te da je uočen pad strasti poslije rođenja prvog djeteta, dobijeni rezultati su bili iznenađujući. Pokazali su da su izražajnost i brižnost u doba koronavirusa više ispoljavali partneri koji imaju djecu (od 69% ispitanika koji imaju djecu, 38% njih često i 23,6% ponekad su pomagali jedno drugome u kućanskim poslovima, te više od 22% često i 35% ponekad su tražili prostor i vrijeme samo za njih). S druge strane, manji stepen izražajnosti su pokazali ispitanici koji nemaju djecu, Naime, samo polovina ispitanika su često pomagali jedno drugom u kućanskim poslovima i trudili se da, u doba pandemije koronavirusa, pronađu vrijeme i prostor samo za njih. Ovo govori da su partneri koji imaju djecu pokazali veću ozbiljnost i svjesnost o važnosti ravnopravnog ispunjavanja zajedničkih kućanskih obaveza, posebno u kriznim situacijama kao što je pandemija.

3.3. Konfliktnost u bračnim odnosima

Konfliktnost u bračnim odnosima se mjerila pomoću tvrdnji: *Izgubimo živce brže nego uobičajno; Povećamo ton kada se ne slažemo u mišljenju; Svađamo se; Ponekad smo nasilni jedno prema drugome i Razmišljamo i pričamo o razvodu.*

Dužina trajanja bračne zajednice	Svađamo se		
	Nikad	Ponekad	Često
Items:			
0-2 godina (15,2%)	4,9%	8,7%	1,6%
2-10 godina (50,7%)	16,8%	29,4%	4,2%
10-25 godina (27,7%)	10,8%	16%	.7%
Preko 25 godina (6,4%)	2,7%	3,9%	.1%
Total	35,2%	58%	6,6%

Tabela 3: Konfliktnost u bračnom odnosu

Podaci iz *Tabele 3* pokazuju stepen konfliktnosti bračnih partnera u vrijeme pandemije koronavirusa. Primjetan je izraženiji stepen konfliktnosti (46,3% ispitanika u vrijeme pandemije su izjavili da su ponekad gubili živce brže nego uobičajno, a 50,7% ispitanika su ponekad povisili ton kada se nisu slagali u mišljenju s partnerom). Zabrinjavajući je podatak da je 11% ispitanika koji su ostali bez posla gubili živce brže nego inače. Dakle, podaci ukazuju da su bračni partneri koji su u vrijeme pandemije koronavirusa izgubili posao, zbog stresa i neizvjesnosti češće bili konfliktni i češće imali bračne svađe, za razliku od onih bračnih partnera koji zbog krizne situacije nisu izgubili posao. Pandemija je bila nepoznato iskustvo za bračne partnere, a posljedice koje je ostavila, prvenstveno na socioekonomskom planu, samo su produbile odranije krize i nagomilane probleme. Razmišljanje o sutrašnjici, poslu, ekonomskom funkcionisanju, akumuliranim kreditima stvorili su dodatni stres bosanskohercegovačkim parovima, koji se najčešće ispoljavao u bračnim odnosima. Tako su u otvorenom pitanju: *Kako se osjećate za vrijeme pandemije?*, većina odgovora bili: *“zabrinuto, stresno, uplašeno, zbunjeno, neizvjesno, uznemireno, tužno, utučeno, čudno, grozno, užasno, depresivno, umorno, usamljeno, beskorisno, nervozno, anksiozno, prestrašeno, klaustrofobično, tjeskobno, očajno, ogorčeno...”*

Brige koje se iz dana u dan nagomilavaju, povećavaju vjerovatnoću pojave bračnih tenzija i konflikata, narušavaju pozitivna osjećanja prema partneru te dojučerašnju privrženost, nježnost i ljubav, polako dovode do otuđenosti i hladnoće u odnosu. Taj proces se svakako odvija van svjesnog znanja, stoga parovi ne shvataju štetne posljedice svakodnevnog stresa, sve dok im ozbiljno ne ugroze kvalitet partnerskog odnosa. Dakako da brakovima koji su izloženi nagomilanom stresu, pored narušene kvalitete odnosa i ličnog nezadovoljstva, prijete veći rizik učestalih sukoba koji vode ka razvodu.

Podaci govore da su najveći stepen neslaganja u vrijeme pandemije pokazali partneri koji su u početnim fazama braka (oko 30% parova u fazi mladog mjeseca se ponekad svađalo). Postoji bojazan da ukoliko nastave konfliktno reagovati na bračne situacije, to može postati model ponašanja u svakodnevnim odnosima što se u budućnosti može negativno odraziti na bračnu stabilnost. Također, česti bračni konflikti u kombinaciji sa nagomilanim stresom mogu preći u nasilno ponašanje. Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini su izvjestile da je nasilje u porodici u doba koronavirusa poraslo za čak 20%.⁷ Najveći porast zabilježen je u martu i aprilu, kada je pandemija bila na vrhuncu.

Dužina trajanja bračne zajednice	Nasilni smo jedno prema drugome		
	Nikad	Ponekad	Često
Items:			
0-2 godina (15,2%)	12,7%	.6%	1,9%
2-10 godina (50,7%)	45,1%	4,2%	1,4%
10-25 godina (27,7%)	23,4%	3,2%	1,09%
Preko 25 godina (6,4%)	6,1%	0,2%	0,1%

Tabela 4: Nasilje u partnerskom odnosu

U Tabeli 4 vidljivi su podaci o stepenu bračnog nasilja. Posebno zabrinjavajući podatak je da je nasilje u doba koronavirusa u bračnom odnosu bilo prisutno u svim fazama bračnog ciklusa (čak i u novoformiranim brakovima, do 2 godine, kao i dugotrajnim brakovima, preko 25 godina). Važnim se čini napomenuti da su žene bile daleko zastupljenije u ovom istraživanju (85%) negoli muškarci (15%). Stoga postoji bojazan da su ispitanici/ispitanice, zbog socijalno poželjnih odgovora, djelimično prikrivali istinite odgovore, te da su brojke nasilja mnogo veće od onih predstavljenih u rezultatima istraživanja.

Da je partnersko nasilje u Bosni i Hercegovini prisutno pokazuju i podaci OSCE-ovog istraživanja (2019) *Well-being and safety of woman* koje govori da je skoro polovina žena u bosanskohercegovačkom društvu (48%) doživjelo neki oblik zlostavljanja, uključujući intimno partnersko nasilje, ne-partnersko nasilje, proganjanje i seksualno uznemiravanje u dobi od 15 godina i kasnije.

U posljednjem dijelu anketnog upitnika propitivao se stepen bračne stabilnosti u vrijeme pandemije koronavirus. Bračna stabilnost nije statična, već dinamična karakteristika koja oscilira i mjenja se tokom vremena. U literaturi se mogu naći tvrdnje da je svaki brak na početku stabilan, te da bi i sama pomisao da nije tako

⁷ Više informacija na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nasilje-porodica-bih-izolacija-zakoni/30637779.html>, pristupljeno 15. 08. 2020. godine

vjerovatno užasnula supružnike (Čudina-Obradović i Obradović 2006). U psihološkim mjernim instrumentima bračna stabilnost se operacionalizuje preko uvjerenja o budućnosti bračnog odnosa, a najčešće se izražava preko stepena nestabilnosti bračne veze, odnosno kao „potencijal za razvod“, koji može obuhvatiti i samo nekoliko stavki, uključujući razmišljanje o prekidu veze ili razgovor sa partnerom o prekidu veze (Booth, Johnson & Edwards 1983, prema Šakotić-Kurbalija 2016). U provedenom istraživanju najveći broj ispitanika nije razmišljao o razvodu braka ili prekidu odnosa u vrijeme pandemije koronavirusa.

Dužina trajanja bračne zajednice	Razmišljamo i pričamo o razvodu braka ili prekidu odnosa		
	Nikad	Ponekad	često
Items:			
0-2 godina (15,3%)	13,6%	1,6%	.1%
2-10 godina (50,4%)	45%	4,6%	.8%
10-25 godina (27,5%)	22,7%	1,8%	3%
Preko 25 godina (6,7%)	6,4%	.1%	.1%

Tabela 5: Razvod braka ili prekid odnosa

Iz *Tabele 5* vidljivo je da partneri koji su razmišljali ili pričali o prekidu braka se nalaze u fazama “medenog ili mladog mjeseca” (1,6% ispitanika čija bračna zajednica traje do dvije godine su ponekad razmišljali o razvodu, a najveći procenat bračnih partnera koji su razmišljali ili pričali o razvodu se nalaze u bračnoj zajednici između 2 i 10 godina, više od 4% njih ponekad je razmišljalo o prekidu odnosa). Iznenađujuće se čini ovaj podatak da se najveći broj ispitanika koji razmišljaju o razvodu nalazi u početnim fazama braka, kada se pretpostavlja da je harmonizacija, izražajnost i stepen privrženosti izrazito visok. S druge strane, treba se uzeti u obzir da navedeni periodi sa sobom donose i pregršt izazova za bračne partnere.

Period „medenog i mladog mjeseca“ su ispunjeni izazovima zajedničkog života koji sa sobom nose pitanja oko pravila „novog života“ i zajedništva, zdrave segregacije od porodice porijekla i uspostavljanje granica prema vanjskoj okolini. Ako partneri ne uspiju riješiti navedene izazove na vrijeme i ne uspiju izgraditi identitet bračnog para, a da ipak zadrže dovoljno individualnosti, mogu pasti u dublju i veću krizu u narednom stadiju koji najčešće podrazumijeva veće i ozbiljnije izazove. Ukoliko partneri ne uspiju riješiti očekivane krize s kojima se susreću u početnim razvojnim fazama braka, postoji bojazan da će ostati nezadovoljni što će itekako ostaviti trag u idućim fazama bračnog života i utjecati na kvalitet i zadovoljstvo brakom. Rezultati istraživanja su pokazali da su čak i ispitanici u brakovima koji traju duži period razmišljali o prekidu odnosa. Ovi podaci nisu iznenađujući jer se u

proteklih nekoliko godina u Bosni i Hercegovini bilježi skok divorcijaliteta. Prema podacima Agencije za statistiku BiH⁸, od 2008 godine, kada je zabilježeno 1369 razvoda, pa do kraja 2018. zabilježeno je godišnje skoro duplo više razvoda (2385). U 2019. godini je zabilježeno 2340 razvoda, a prema posljednjim podacima Agencije za statistiku BiH (2020)⁹ u prvom kvartalu 2020. godine zabilježeno je 474 razvoda, što predstavlja smanjenje za 13% u odnosu na isti period prethodne godine. Da je ovo smanjenje samo prividno, govori činjenica da je, zbog pandemije koronavirusa, u tom periodu stanovništvo bilo u karenteni, kretanje je bilo onemogućeno, a institucije zaključane. Stoga, iz objektivnih razloga, nije bilo moguće podnijeti zahtjev za razvod braka, što je nakratko poboljšalo sliku o broju razvoda.

U posljednjem dijelu anketnog upitnika pomoću Likertove skale ispitivano je zadovoljstvo bračnim odnosom u vrijeme pandemije koronavirusa. Rezultati su pokazali da je polovina (50,5%) ispitanika bračni odnos u doba pandemije na Likertovoj skali (gdje je 1- nezadovoljavajući, 2- zadovoljavajući, 3 - prosječan, 4 - vrlo dobar i 5 - odličan) ocijenilo najvišom ocjenom. Najveće zadovoljstvo su iskazali ispitanici u fazi "mladog mjeseca" (52,9%), te ispitanici u fazi "medenog mjeseca" (50%). Ispitanici koji se nalaze duži period u braku su također iskazali veliku zadovoljstvo bračnim odnosom uz blagi pad. Rezultati pokazuju da pad zadovoljstva bračnim odnosom pozitivno kolerira s dužinom trajanja bračne zajednice (11,6% ispitanika u bračnoj zajednici između 10 i 25 godina i 11,6% u dugotrajnim brakovima smatraju da je njihov brak prosječan).

Da su ispitanici u ovom istraživanju uprkos pandemiji koronavirusa zadovoljni bračnim odnosom govori podatak da njih 82,8% želi zadržati isti bračni odnos i nakon pandemije, dok 7,7% ispitanika bi željelo mijenjati trenutni bračni odnos. Oko 7% ispitanika ne zna kako bi promijenili trenutno bračno stanje i 2,4% nije željelo odgovoriti na pitanje. Oni koji su nezadovoljni bračnim odnosom najčešće ističu probleme u komunikaciji, nesuglasice oko odgoja djece, nedovoljno zajednički provodeno vrijeme, finansijske probleme, kao i poteškoće oko raspodjele kućnih obaveza.

⁸ Više informacija na: <http://bhas.gov.ba/Home/>, pristupljeno 15. 08. 2020 godine

⁹ Više informacija na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/DEM_01_2020_Q1_0_BS.pdf, pristupljeno 15.08.2020 godine

ZAKLJUČAK

Istraživanje provedeno s ciljem propitivanja promjena u bračnim odnosima u vrijeme pandemije koronavirusa kroz samoprocjenu ispitanika o stepenu kohezivnosti, izražajnosti i konfliktности govore da su se nesumnjivo desile određene promjene u bračnoj zajednici. Novonastale promjene su posljedica kako pandemije, tako i ranije nagomilanih neriješenih problema u partnerskom odnosu, a koje su se prvi put ogolile u vrijeme koronavirusa. Rezultati provedenog istraživanja potkrepljuju činjenicu da su porodica i brak, iako najintimnije forme života, neodvojivi od društvene stvarnosti i nisu imuni na društvene procese.

U istraživanju su u vrijeme pandemije koronavirusa, s jedne strane, najveći stepen kohezivnosti pokazali bračni partneri u fazama „medenog i mladog mjeseca“. S druge strane, oni su pokazali i najveći stepen neslaganja (najviši procent partnera koji razmišljaju ili pričaju o prekidu odnosa se nalaze u ovim fazama). Iako su podaci na prvu ruku kontradiktorni, to ustvari ukazuju na mnogostruke izazove i probleme s kojima se partneri suočavaju na početku zajedničkog života. Dodamo li tome prelamanje vanjskih faktora, kao što je globalna pandemija koronavirusa, očekivano je da će oni ostaviti traga na bračne odnose (u zavisnosti od bračnih partnera i njihove kohezivnosti taj uticaj može biti pozitivan ili negativan). Ono što je alarmantno jeste da su rezultati, pored promjena u kohezivnosti, pokazali promjene i na razini konfliktности u bračnom odnosu. Poražavajuća činjenica jeste podatak da je nasilje prisutno u svim fazama bračnog života, a u periodu pandemije i karantena postalo je izraženije. Rezultati su pokazali da je stepen konfliktности porastao u onim brakovima gdje je jedan od partnera ostao bez posla. Prema ovim podacima vidljivo je kako je pogoršan socioekonomski status kao posljedica koronavirusa direktno ugrozio bračnu stabilnost i negativno djelovao na bračnu kvalitetu.

Dobijeni podaci o stepenu kohezivnosti, izražajnosti i konfliktности u bračnom odnosu u vrijeme pandemije koronavirus mogu poslužiti kao argument za hitnije mjere i pomoć u očuvanju bračne zajednice u vidu systemske stručne pomoći i savjetodavnog rada. Da bi se dobio sveobuhvatniji odgovor i poduzele pravovremene mjere, važnim se čini propitati bračnu stvarnost i pomoću drugih metoda, te dublje analizirati promjene nastale u bračnoj zajednici kao posljedice pandemije koronavirusa, ali i drugih društvenih transformacija. Iako je online istraživanje u periodu provedbe zbog karantena predstavljalo jedino moguće rješenje, važno je skrenuti pažnju na činjenicu da se internetom ne služi cijela populacija. Iz navedenog jasno je da bi se hipoteze istraživanja trebale propitati tradicionalnim metodama koje bi obuhvatile širu

populaciju i balansiraniji omjer muškaraca i žena, što bi uveliko doprinijelo vjerodostojnosti nalaza i kvalitetnijoj interpretaciji podataka. Također, uzimajući u obzir činjenicu da je istraživanje provedeno u toku pandemije koronavirusa, važnim se čini ponoviti isto ili slično istraživanje nakon pandemije, kako bi se uporedili podaci i uočile razlike u stavovima i doživljajima kohezivnosti, izražajnosti i konfliktnosti u bračnom odnosu.

LITERATURA:

1. Bauman, Zygmunt (2009), *Fluidna ljubav*, Meditteran Publishing, Novi Sad
2. Beck, Ulrich (2001), *Rizično društvo - u susret novoj modernosti*, Filip Višnjić, Beograd
3. Beck, Ulrich (2011), *Svetsko rizično društvo - u potrazi za izgubljenom sigurnošću*, Akademska knjiga, Novi Sad
4. Beck, Ulrich, Elisabeth Beck-Gernsheim (1995), *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Cambridge
5. Bormans, Leo (2013), *Svetska knjiga o ljubavi*, Psihopolis Institut, Novi Sad
6. Buss, David M. et al (1990), "International Preferences in Selecting Mates: A Study of 37 Cultures", *Journal of cross-cultural psychology*, 21, 1, 5-47.
7. Čudina-Obradović, Mira, Josip Obradović (2006). *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing, Zagreb
8. From, Erih (2006), *Umeće ljubavi*, Feniks Libris, Beograd
9. Giddens, Anthony (1992), *The Transformation of Intimacy*, Polity Press, Cambridge
10. Giddens, Anthony (2007), *Sociologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
11. Glasser, William, Carleen Glaser (2009), *Osam lekcija za sretniji brak*, Alinea, Zagreb
12. Ilouz, Eva (2013), *Zašto ljubav boli - ljubav i društvo*, Psihopolis, Novi Sad
13. Milić, Anđelka (1988), *Rađanje moderne porodice: sociološka hrestomatija (izbor tekstova)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
14. Milić, Anđelka (2007), *Sociologija porodice - kritika i izazovi*, Čigoja štampa, Beograd
15. Moos, Rudolf H., Bernice S. Moos (1994), *Family Environment Scale Manual. 3rd*, Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA
16. Outli, Kit (2005), *Emocije - kratka historija*, Clio, Beograd

17. OSCE (2019), *Well-being and safety of woman*, Vienna
18. Pašalić-Kreso, Adila (2004), *Koordinate obiteljskog odgoja*, Jež, Sarajevo
19. Rutović, Željko (2011), *Digitalni demos*, Grafo Crna Gora, Podgorica
20. Sternberg, Robert J. (1988), *The Triangle of Love: Intimacy, Passion, Commitment*, Basic Book, New York
21. Štulhofer, Aleksandar (2004), "Kraj intimnosti? Suvremenost, globalizacija i ljubavne veze", *Sociologija*, 46 (1), 1-18.
22. Šakotić-Kurbalija, Jelena (2016), *Bračni odnosi u Srbiji: Povezanost kvaliteta, potencijala za razvod i spremnosti za traženje psihološke pomoći*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad
23. Firestone, Shulamith (1970), *The Dialectic of Sex*, William Morrow and Company, New York
24. Sanders, Torin Travis (2009), *Premarital counseling: an assessment of the readiness of social workers to promote an approach to divorce prevention*, Doctoral thesis, Tulane University

SELF-ASSESSMENT OF PARTNERS ABOUT MARTIAL COHESIVENESS, EXPRESSIVENESS, AND CONFLICT DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary:

In recent months, marital and partnership relationships have become the subject of many discussions and predictions. As a partner and marital life are not immune to social change, the global coronavirus pandemic that prevailed in early 2020 has left a major impact on family relationships. Therefore, this study aimed to examine the new changes in marital relationship, marital quality, and the degree of marital (dissatisfaction) of partners in Bosnia and Herzegovina during the coronavirus pandemic. 717 respondents participated in the research, and through online research, the partners' self-assessment of the degree of cohesiveness, expressiveness, and conflict in the marital relationship was examined. The results of the research show us a high degree of cohesiveness in the marital relationship at the time of the pandemic. Based on the data, it was found that cohesiveness is more pronounced in younger marriages, while the decline in attachment is noticeable in long-term marriages. Also, research has shown that stress and job loss due to pandemic have caused more frequent disagreements, quarrels, and marital violence. Most of the respondents are satisfied with the marital relationship, and those who

want to change the marital relationship most often have difficulties in communication, distribution of household responsibilities, and disagreements about educational methods.

Keywords: marriage; marital relations; cohesiveness; conflict; expressiveness; coronavirus pandemic; Bosnia and Herzegovina

Adresa autorice
Authors' address

Anida Dudić-Sijamija
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
anida.dudic@fpn.usa.ba